

Bieńkowski, Wiesław

"Warmia i Mazury. Zarys dziejów",
red. Bohdan Łukaszewicz, Olsztyn
1985 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 419-425

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E i O M Ó W I E I A

Warmia i Mazury. Zarys dziejów, praca zbiorowa, red. Bohdukaszewicz, Olsztyn 1985, ss. 856, + 2 wkładki ilustr. Ośrodek BaNaukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, seria „Monce dziejów społeczno-politycznych Warmii i Mazur”, nr 6.

Recenzowana praca zbiorowa 26 autorów (w tym większość, 8 z Olsztyna, trzech z Torunia, a po jednym z Bydgoszczy, Gdańska, Poznań, Warszawy i Wrocławia¹⁾ pod redakcją Bohdana Łukaszewicza stał drugie wydanie dwutomowych *Dziejów Warmii i Mazur w zarysie* (Warszawa 1981—1983, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, ss. 407, nb. 1, ilustr. + 3 ilustr.)²⁾, które obecnie ukazało się pod zmienionym tytułem, o powiększonej przerobionej treści oraz w jednym woluminie, jako kolejny, szósty tom samej co poprzednio serii „Monografie”.

Zwiąży wstęp, *Od wydawcy*, wyjaśnia powody drugiego wydania *Zarysu dziejów* — tym razem jednotomowej — przede wszystkim szybkim wyczerpaniem nakładu, koniecznością unowocześnienia sposobu ujęcia jednoliceń tekstów, a wreszcie potrzebą uczczenia czterdziestolecia państwowości polskiej na Warmii i Mazurach. Mecena nad edycją sprawowały i pomocy finansowej udzieliły Wojewódzka Rada Narodowa oraz Urząd Wojewódki w Olsztynie.

Jak również wynika ze wstępu dzieło poświęcono głównie historii politycznej i dziejom żywiołu polskiego, natomiast „inne zagadnienia, jak na przykład dzieje społeczno-gospodarcze, uwzględniono tylko w miarę niezbędnym dla zrozumienia ogólnych procesów historycznych w omawianych regionach”. Zastrzeżenie to, jak niemało wolno, ma zapobiec ewentualnym zarzutom na temat dostrzegalnej niepełności treści, a jednocześnie wyjaśnić charakter „zarysu”, a wiedzę w pełni jeszcze syntetycznego sposobu ujęcia dziejów regionów.

Dać warto, że czytelnika znajomiono we wstępie z zaganiem terytorialnym pojęcia historycznego Warmii, która obejmowała dawne powiaty braniewskiego, lidzbarskiego, reszelskiego i olsztyńskiego, a także Mazur (pojęciem etniczno-geograficznym), nazwą od połowy XIX w. używaną wspólnie z takimi, jak Prusy Południowe oraz Mazowsze Pruskie, do Mazur zaliczono obszary powiatów ostródzkiego, piskiego, giżyckiego, lidzbarskiego, działdowskiego, szczycieńskiego, mławskiego, kętrzyńskiego, węgorzewskiego,

1 Autorami z Olsztyna są: Stanisław Achremczyk, Tadeusz Filipowski, Janusz Jasiński, Bohdan Kozielo-Poklewski, Zygmunt Letz, Stanisław Łaniec, Bohdan Łukaszewicz, Roman Marchwiński, Jerzy Minakowski, Władysław Ogrodziński, Jerzy Peracki, Jerzy Sikorski, Jerzy Suchta, Alojzy Szore, Stanisław Szostakowski, Anna Szyfer, Edmund Wojnowski, Kamilla Wróblewska; z Torunia: Maksymilian Grzegorz, Janusz Małek, Kazimierz Wajda; z Bydgoszczy: Franciszek Mincer; z Gdańska: Jan Powierski; z Poznania: Kazimierz Ślaski; z Warszawy: Jerzy Okulicz; z Wrocławia: Władysław Wrzesiński. W porównaniu z wydaniem pierwszym w zespole autorskim zabrakło lingwisty poznańskiego J. A. Otrębskiego (1889—1971), którego studium zamieszczone w tomie I poświęcone językowi Prusów obecnie pominięte.

2 Zob. artykuły recenzyjne: Władysław Wrzesiński, *Uwagi nad pierwszym tomem «Dziejów Warmii i Mazur w zarysie»*, Studia Historyczne, 1982, z. 3—4, s. 495—503; *Uwagi nad drugim tomem «Dziejów Warmii i Mazur w zarysie»*, tamże, 1984, z. 3, s. 517—528.

oleckiego, ego, gołdapskiego oraz częściowo tereny powiatów iławckiego, darkiejmskiego, oraz gierdawskiego.

Również wskazano na rodzaj uzupełnień zawartych w obecnym wydaniu drugiego, polegający na uwzględnieniu pominiętej wcześniej problematyki reformy Prusach, zwiększeniu liczby omawianych sylwetek biskupów warmińskich, także wprowadzeniu problematyki kultury ludowej i dziejów Prus Wsch. w latach II wojny światowej. Rozbudowano też część poświęconą om Warmii i Mazur w okresie Polski Ludowej doprowadzając ją do marca 1980 r. Zmniejszono natomiast rozmiary bibliografii, która obecnie stanowi ektywny wybór podstawowych opracowań, a dodano kalendarium wyda od okresu wczesnodziejowego (paleolitu) po rok 1980.

Wstęp sprzecyzował natomiast treść odbiorców, dla których obecne wydanie *Wii i Mazur* jest przeznaczone. Zapewne, podobnie jak wcześniejsze, ma stać pomocą przede wszystkim studiującej humanistykę młodzieży olszkiej, ale chyba nie wyłącznie. Jak z intencji Wydawców sądzić wolno, zasnąć też winno potrzeby wszystkich interesujących się przeszłością tych ziem choć w sposób jeszcze niew pełni wyczerpujący.

Przyjrzy się obecnie bliżej ukłdowi treści książki. Została ona podzielona na sześć części zatytułowanych kolejno: *Pierwotni mieszkańcy Prus, Pod rządami króla Krzyżackiego, W łanicach Rzeczypospolitej, Pod pruskim zaborem i d Wersalu do Poczdamu, 7 Polsce Ludowej*.

Każda z nich składa się z rozdziałów poświęconych tematyce szczegółowej. Część pierwsza zawiera 3 rozdziały napisane przez trzech autorów, druga — 4 rozdziały dwóch autorów, trzecia — 11 pióra dziewięciu autorów, czwarta — czterech autorów, piąta — 12 rozdziałów napisanych przez trzech autorów, wreszcie szósta — 6 rozdziałów, każdy innego autora.

Najwięcej miejsca zajmuje tematyk polityczną, społeczno-gospodarczą oraz ustrojową, ajskromnie potraktował problemy kultury czy życia umysłowego; napotamy je w części trzeciej, obejmującej okres od drugiej połowy XV w. aż do rozbiorów, w czwartej, dotyczącej lat zaborów, a także w ostatniej, w której starano się uwzględnić najszerzej.

Zrezygnowano całkowicie z zamieszczenia w każdej części odrębnych rysów historycznych, które w pierwszym wmiu pełniły rolę wstępnych syntetycznych wprowadzeń w problematykę szczególnych okresów chronologicznych. Ich kosztom rozbudowano, bądź uzupełniano treść poszczególnych części, szkoda jednak, że uczyniono to niedy dość mechanicznie, usuwając przy okazji także potrzebne wiadomości. dzie o tym mowa w uwagach szczegółowych.

Część pierwsza, *Pierwotni mieszkańcy Prus*, z racji specyfiki okresu i rodzaju źródeł pozostających do dyspozycji łączy, a więc reliktyw językowych, zabytków kultury materialnej czy liczynek przekazów pisemnych, nakazuje odmienne traktowanie. Starano się niej zresztą w miarę wyczerpująco (Jerzy Okulicz, Kazimierz Śląski i J. Powierski) uwzględnić różnorodną tematykę społeczno-gospodarczą, kulturową i polityczną tego tak rozległego działu historii obejmującego okresy ok. 4 tys. lat przed Chrystusem, aż do przyjęcia chrześcijaństwa przez Prus w początkach XIII w.

Część druga, autorstwa J. Powierskiego i Maksymiliana Grzegorza poświęcono panowaniu Zakładu Krzyżackiego. Zawano w niej kształt państwa krzyżackiego w Prusach, a także panujące w nim stosunki wewnętrzne, procesy osadnicze i ekspansję Krzyżaków na ziemie polskie, kryzys i upadek

państwa krzyżackiego wskutek klęski militarnej pod Grunwaldem i przegrania wojny między Zakonem, sprzymierzonym ze Swidrygiełłą, a Polską i litewskimi stronnikami Jagiełły (1413). Ten prawidłowo dotąd skonstruowany układ treści, przedstawionej chronologicznie, w końcu tej części uległ zachwianiu. W rozdziale przedostatnim powrócono bowiem ponownie do stosunków ludnościowych w państwach krzyżackim, co z konieczności zmusiło do nieuchronnych powtórzeń. Wydaje się nie ulegać wątpliwości, że zmiana kompozycji tej części i zachowanie konsekwencji w chronologicznym sposobie narracji było korzystnym dla czytelnika, a łatwym do zrealizowania zabiegiem redakcyjnym, tym bardziej że trzy pierwsze rozdziały poświęcone państwu krzyżackiemu, bitwie pod Grunwaldem i stosunkom ludnościowym były jednego autorstwa. Rozdział czwarty, ostatni w tej części (M. Grzegorza), dotyczący opozycji stanów pruskich wobec Zakonu, również zawiera powtórzenia w treści, ponieważ charakteryzuje okres przed- i pogrunwaldzki aż do r. 1435 (ss. 155—159), a dopiero w dalszej części (ss. 160—163) omawia stosunki panujące w II połowie XV w.

Znacznie obszerniejsza część trzecia, *W granicach Rzeczypospolitej*, prezentuje czytelnikowi pełniejszą problematykę dziejów Warmii i Mazur. Zawiera bowiem przegląd najważniejszych problemów i zdarzeń okresu od inkorporacji ziem pruskich do Królestwa Polskiego w 1454 r. (M. Grzegorza), przez kształt kultury artystycznej Warmii i Prus Książęcych od II połowy XV w. po pierwsze dziesięciolecie XVI w. (Kamila Wróblewska), antecedencje traktatu krakowskiego i znaczenie hołdu pruskiego oraz powstanie Prus Książęcych (Janusz Małek), dalej obraz reformacji w Prusach Książęcych (tegoż autora) i wzięcie ukazanych przedstawicieli polskiej kultury umysłowej czynnych na tym terenie (Franciszek Mincer), dzieje Prus Książęcych i od 1701 r. Królestwa w Prusach oraz Warmii w XVI—XVIII w. (tegoż), zbyt syntetycznie potraktowany stan ludności polskiej w Prusach Książęcych XV—XVII w. (tegoż), a znacznie obszerniej i bardziej wyczerpująco na Warmii (Jerzy Przeracki), sylwetki Mikołaja Kopernika (Jerzy Sikorski) oraz dziesięciu wybitnych biskupów warmińskich (Roman Marchwiński, Alojzy Szorc i Władysław Ogrodziński), aż po dramatyczne starania szlachty i mieszczaństwa Prus Książęcych o utrzymanie związku z Polską w XVI i XVII w., zakończone w 1657 r. utratą zwierzchnictwa polskiego nad Prusami.

Część czwartą, obejmującą okres od końca XVIII w. do przełomu XIX i XX w., rozpoczyna rozdział poświęcony zaborowi Warmii przez Prusy we wrześniu 1772 r. autorstwa Janusza Jasińskiego; tenże autor w dalszym ciągu ukazuje przemiany wsi warmińskiej i mazurskiej w I połowie XIX w. Stanisław Szostakowski pisze o polityce germanizacyjnej państwa pruskiego oraz walce o język polski do 1870 r. (choć ściślejszą cezurę stanowi r. 1873, kiedy to zlikwidowano w szkołach Warmii i Mazur nauczanie przedmiotów świeckich w języku polskim), a J. Jasiński o Warmii i Mazurach w dobie powstań narodowych 1794—1864. W dwóch dalszych rozdziałach Kazimierz Wajda omówił problematykę przemian gospodarczych, a J. Jasiński politykę germanizacyjną i opór ruchu polskiego na przełomie XIX i XX w. Tematykę kulturalną, uwzględnioną już częściowo przez J. Jasińskiego w opisie form ruchu polskiego, głównie w związku z publikowaniem polskiej prasy, kalendarzy i książek, poszerza rozdział siódmy tegoż autora, zawierający cztery sylwetki krzewicieli polskości Mazur i Warmii: Wojciecha Kętrzyńskiego, Andrzeja Samulowskiego, Michała Kajki i Michała Lengowskiego. Już w recenzji z wydania

pierwszego podniesiono wątpliwą celowość wyodrębnienia owych biografii z treści poprzedniego rozdziału — trudno było przecież o nich nie wspomnieć ukazując rozwój ruchu polskiego na przełomie wieków — a także ograniczenia się do czterech tylko sylwetek, choć zaprezentowano je w idealnych proporcjach, dzieląc po połowie na działaczy Mazur (Kętrzyński, Kajka) i Warmii (Samulowski i Lengowski). We wspomnianych uwagach recenzyjnych upomniano się wówczas o, co najmniej, dwóch dalszych, a mianowicie z Mazur — Jana Karola Sembrzyckiego, a z Warmii — ks. Walentego Barczewskiego. Uwzględnienie ich wzbogaciłoby znacznie wiedzę czytelnika o postaciach zasłużonych dla krzewienia polskiej kultury. Słusznym natomiast zabiegiem było dodanie w tej części ostatniego, ósmego, rozdziału o ludowej kulturze materialnej, duchowej i społecznej (Anna Szyfer), co również postulowano w recenzji z 1982 r.

Część piąta omawianej książki również uległa przeróbkom i uzupełnieniom w stosunku do wydania pierwszego. Jej autorzy (większość rozdziałów napisali Wojciech Wrzesiński i Bohdan Koziełło-Poklewski) skoncentrowali uwagę głównie na tematyce politycznej i społeczno-gospodarczej; kulturalną — w pewnym stopniu prezentują formy ruchu polskiego na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920—1933 oraz po dojściu Hitlera do władzy (W. Wrzesiński). Okresu przed wybuchem II wojny światowej, jej przebiegu oraz walk o wyzwolenie — tzw. operacji wschodniopruskiej Armii Czerwonej — dotyczą rozdziały od dziewiątego do dwunastego, głównie autorstwa B. Koziełło-Poklewskiego. Położono w nich nacisk na rolę tych ziem jako ważnego punktu strategicznego w ataku na Polskę we wrześniu 1939 r., a także w gospodarce wojennej Trzeciej Rzeszy, uwzględniając pracę przymusową (*Prusy Wschodnie obozem pracy*). Rozdział przedostatni, tegoż autora, przedstawia formy ruchu oporu i konspiracyjnej działalności organizacji podziemnych oraz przebieg przymusowej ewakuacji ludności na przełomie lat 1944 i 1945. Rozdział ostatni, *Operacja wschodniopruska Armii Czerwonej*, opracował Stanisław Łaniec.

W szóstej, przedostatniej części książki, W Polsce Ludowej, starano się w sposób bardziej pełny przedstawić lata od 1945 po schyłek siedemdziesiątych. Wprowadzeniem, a zarazem próbą syntetycznego ujęcia przemian polityczno-ustrojowych i społecznych, jest rozdział pierwszy, *Ku nowemu społeczeństwu*, napisany przez Edmunda Wojnowskiego. Następny (Jerzy Suchta), poświęcono życiu gospodarczemu, a pozostałe (od trzeciego do szóstego) ukazują kolejno kulturę i sztukę (Zygmunt Lietz), rozwój oświaty do lat 1978/1979 (Tadeusz Filipkowski), nauki w latach 1945—1980 (głównie ujętej instytucjonalnie przez J. Sikorskiego) oraz interesująco przedstawione dzieje prasy olsztyńskiej w latach 1945—1980 (Bohdan Łukaszewicz).

Książkę zamyka część siódma obejmująca dodatki. Zamieszczono w nich zestawione przez Stanisława Achremczyka kalendarium dziejów Warmii i Mazur od okresu górnego paleolitu po wrzesień 1980 r. oraz selektywną bibliografię tematu opracowaną przez Jerzego Minakowskiego (264 tytuły łącznie, w tym 58 opracowań ogólnych oraz 166 bardziej szczegółowych, polskich i obcych). Tenże autor sporządził indeks nazwisk.

Zarys dziejów Warmii i Mazur w obecnym, nowym kształcie edytorskim stanowi z pewnością znaczny krok naprzód wobec wydania poprzedniego, które było swoistym konglomeratem ustępstw w stosunku do różnego rodzaju trudności stojących przed ujęciami całościowymi. Na najważniejsze usterki

wskazano już w obu artykułach recenzyjnych poświęconych pierwszemu wydaniu. Tu wymienimy te, których nie udało się uniknąć i tym razem.

W pracach syntetycznych największą trudność stanowi związek przedstawienie problemów, dotąd nie ujętych monograficznie, bądź jedynie w sposób powierzchowny. Niełatwo jest w tak rozległym zakresie chronologicznym pokusić się już dziś o możliwie pełne czy w miarę tylko wyczerpujące przedstawienie dziejów Warmii i Mazur. Synteza bowiem staje się zbliżona do pełnej i doskonałej dopiero, gdy całość interesującej tematyki została już dostatecznie poznana i ukazana monograficznie. W przeciwnym razie pozostaje przygotowanie zbioru studiów czy szkiców, względnie zbliżonego ujęciem do syntezy tak zwanego „zarysu”.

O ile stan naszej wiedzy na temat przemian politycznych, ustrojowych, a także prądów ideowo-religijnych, jak reformacja czy kontrreformacja, na Warmii i Mazurach w okresie przedrozbiorowym, możemy uznać za wystarczającą, to w obrębie dziejów nowszych i najnowszych tematyka społeczno-gospodarcza, a także polityczna i kulturalna nie są jeszcze w pełni opracowane. Wiele zagadnień szczegółowych nadal czeka na swych monografistów, a brak dostatecznej perspektywy i dystansu, jak też niedostatek niektórych kategorii źródeł historycznych opóźnia ich opracowanie. To jedna, ale nie bynajmniej jedyna trudność.

W syntezach typu regionalnego bardzo trudno też oddzielić tematykę dotyczącą ściśle danego obszaru od tła ogólnopolskiego czy ogólnonarodowego. Wymaga to niełatwego zabiegu wyważenia właściwych proporcji między tym co niezbędne ogólne a co konieczne regionalne, zwłaszcza jeśli opracowanie historyczne przeznaczono dla mniej przygotowanego czytelnika. Na tle ogólnym bowiem może on dostrzec znaczenie regionu dla losów ogólnonarodowych i jego wkład do historii ojczystej.

W okresie porozbiorowym, Warmię i Mazury włączono w obręb obcego państwa zaborczego. Stąd więc poruszony powyżej postulat nabiera jakby podwójnego tła: konieczności związku nawiązania także do historii powszechnej i ukazania specyfiki tych ziem, stanowiących po 1945 r. znowu część państwa polskiego. Wszystko, rzecz jasna, w konwencji przyjętej dla tego typu „zarysowej” syntezy naukowej, ale ujęte dostępne i adresowane do szerszego kręgu odbiorców.

Wreszcie dodatkowa trudność w przygotowaniu omawianej książki. Stanowi ją — moim zdaniem — właśnie kwestia przyjętej formy pisarskiej. Monografia ściśle naukowa, adresowana do znawców tematu może założyć pewien konieczny zasób wiedzy i przygotowania fachowego odbiorcy. Koncentruje się więc na kwestiach wymagających udowodnienia bądź wyjaśnienia. Inaczej w syntezie o charakterze popularnonaukowym. Tu zasób wiedzy powinien być nie tylko możliwie pełny, na ile pozwala aktualny stan wiedzy, ale przede wszystkim podany w wersji jakby ostatecznej, w znacznej mierze ustalającej fakty i sądy w sposób bezsporny. Ponadto staranie o łatwą w odbiorze formę — to naturalne przeciwieństwo odstępstwo czynione na rzecz odbiorcy, swoista „taryfa ulgowa” każdej pracy w jakiś sposób popularyzującej wiedzę — pozostaje zawsze w opozycji czy nawet konflikcie wobec rygorów ściśle naukowego charakteru monografii źródłowej, a także ściśle naukowej syntezy.

Badacz monografista ma możliwość i obowiązek krytycznie ocenić zastaną wiedzę; podejmuje często polemikę z dotychczasowymi ustaleniami, przepro-

wadzając własne dowody prawdy; ma prawo przedstawiać problemy sporne, dotąd nie rozstrzygnięte, w formie subiektywnych hipotez; prezentuje wreszcie walory swej erudycji i warsztatu w postaci aparatu naukowego.

Badacz popularyzator pozabawia siebie i swego czytelnika satysfakcji ukazania całej szczegółowości i złożoności drogi, prowadzącej go do głoszonej prawdy, ogranicza się głównie do narracji referującej stan rzeczy — dodajmy — w sposób najprzystępniejszy i dostosowany do percepcji mniej przygotowanego czytelnika.

Docenić należy te zabiegi autorów i redaktora zarysu dziejów Warmii i Mazur, które zmierzały ku wyrównaniu proporcji i znalezieniu wyjścia z wymienionych wyżej trudności. Uwagę tę odnieść należy przede wszystkim do części trzeciej i czwartej. Natomiast w opisie lat międzywojennych dominuje historia polityczna, zapewne bardzo ważna, skromnie natomiast uwzględniono problemy gospodarcze. Sprawy kultury przewijają się jedynie w rozdziałach ukazujących ruch polski w latach 1920—1933 i w okresie rządów hitlerowskich. Szkoda, że zabrakło tu rozwinięcia wątku łączności kulturalnej tych ziem z Macierzą.

Część szóstą starano się wprowadzić wzbogacić tematyką sztuki i nauki, których zabrakło w poprzednim wydaniu, ale abstrahując od kwestii nie tyle wyczerpania, ile raczej pogłębienia sposobu ich ujęcia, upomnieć by się należało o uwzględnienie życia literackiego, spraw wyznaniowych i Kościoła. Znajomość tych dziedzin umożliwia bowiem zrozumienie mentalności mieszkańców Warmii i Mazur, i różnic dzielących ich zarówno w przeszłości, jak i obecnie. Zbyt mało uwagi poświęcono procesowi wrastania Warmii i Mazur w latach powojennych w życie ogólnopaństwowe, także kulturalne (mówi się o tym w rozdziale wstępnym tej części, a także w poświęconym nauce). Z uwagi na doniosłość tego zagadnienia można było poświęcić mu więcej miejsca.

Przechodząc obecnie do uwag bardziej szczegółowych, pragnę spośród dostrzeżonych mankamentów zasygnalizować niektóre, szczególnie w bliskich moim kompetencjom okresach chronologicznych. Pewne uwagi muszę — niestety — powtórzyć tutaj w ślad za artykułami recenzyjnymi opublikowanymi w latach 1982—1984, po ukazaniu się wydania pierwszego.

I tak, można zadać pytania: czy echa Wiosny Ludów na Mazurach i Warmii ograniczyły się wyłącznie do zagadnień wsi i dlatego też uwzględniono je w rozdziale tej tematyce poświęconej? (ss. 362—363); czy obrońców języka polskiego należało rzeczywiście ograniczać do najbardziej przecież znanych — Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza i Gustawa Gizewiusza? (na ss. 372—383). Przebieg działań II wojny światowej ukazano wyłącznie od strony niemieckiej, nie wspomniano natomiast o udanym rajdzie kawaleryjskim dwu brygad Podlaskiej i Suwalskiej. W nocy z 2 na 3 września 1939 r., w pościgu za piechotą niemiecką, polscy ułani przekroczyli granicę Prus Wschodnich wypierając Niemców i zajmując wsie Bełczące (Grossdorf), Białą Piską (Biälla), Brzózki Wielkie (Birkenberg) oraz Sokoły (Rosensee) i dotarli do miejscowości Długi Kąt (Klarheim) w powiecie piskim. Była o tym wzmianka w wydaniu poprzednim, w usuniętym obecnie rysie historycznym do okresu międzywojennego i lat wojny, pióra W. Wrzesińskiego. Wiadomość o tym należało przenieść obecnie do rozdziału dziewiątego *Wojna*.

W cytowanych już parokrotnie poprzednich recenzjach zwracałem uwagę na zbędne powtórzenia występujące dość często w wydaniu poprzednim. Spotykamy je także w obecnym, w dodatku wyrażone w nieprecyzyjnej i niedo-

statecznie informującej czytelnika formie. Np. na s. 699 mowa o „działaczach byłego Związku Mazurów z Działdowszczyzny”, którzy latem 1944 r. nawiązali kontakt z PKWN w Lublinie, a 22 października 1944 r. złożyli Bolesławowi Bierutowi memoriał zawierający podstawowe postulaty i propozycje rozwiązań spraw terytorialnych, ustrojowych, ludnościowych, gospodarczych, kulturalnych i wyznaniowych tzw. problemu wschodniopruskiego; wiadomość o tym powtórzono też na s. 731 oraz 772. W trzech tych miejscach wszakże zabrakło jednak nazwisk owych działaczy, choć autor pierwszej wzmianki (E. Wojnowski) ogłosił je przecież w swej książce, a ostatnio poświęcił temu zagadnieniu odrębny artykuł, prezentując postacie owych działaczy³. Zabrakło też wzmianki o pracach badawczych i studyjnych dotyczących Prus Wschodnich, prowadzonych przez tajny Instytut Zachodni, Uniwersytet Ziemi Zachodnich czy Studium Zachodnie Delegatury Rządu (kryptonim „Piaski”) na terenie Warszawy i Krakowa, a także na emigracji w Londynie.

Znacznie lepiej i pełniej scharakteryzowano „Pojezierze” na s. 704 niż w rozdziale o nauce (ss. 782, 783), tu oczywiście swoistego powtórzenia nie sposób było uniknąć. Na s. 683 (w podpisie pod ilustracją) niejasne określenie „zamordowany przez NN”; na s. 686 Rohatyński miał na imię Józef; na s. 693 „Łupaszko” to pseudonim Zygmunta Szendzielarza, b. dowódcy V brygady kawalerii AK; na ss. 693—694 cytata (w cudzysłowie) jednak bez podania źródła skąd został zaczerpnięty; na ss. 704 i 709, gdzie mowa o wydarzeniach marcowych z 1968 i grudniowych z 1970 r., brak choćby najwięźlejszego określenia ich charakteru; na s. 731 otwarcie pierwszej wystawy części zbiorów Muzeum Mazurskiego w Olsztynie odbyło się 25 listopada 1945 r.; na s. 784 niezbyt zreczne sformułowanie dwu nurtów celów statutowych realizowanych w Ośrodku Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego: w ramach „działalności społecznej” oraz „instytucjonalnej” — chodzi tu zapewne o korporeację członków OBN oraz jego pracowników etatowych. W *Bibliografii* uwzględniono wśród 224 tytułów pozycji drukowanych jeden rękopis dysertacji doktorskiej S. Bodniaka (na s. 835).

Otrzymałmy pracę bardzo potrzebną i poświęconą tematyce niezwykle ważnej dla naszej historiografii. Swoją drogą jej kształt obecny, nie wolny od niedostatków, przede wszystkim co do kompletności treści i w pewnych jej partiach ujętych nazbyt szkieletowo, sprawia, że w swej zarysowej postaci książka będzie tylko doraźnie mogła zaspokoić brak pełnej, naukowej syntezy dziejów Warmii i Mazur, której nadal oczekujemy.

Życzyć też należy ambitnemu zespołowi badaczy skupionych w Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, by postulat ten mógł zostać przez nich spełniony w niedalekiej przyszłości.

Wiesław Bienkowski

Tadeusz Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, Wydawnictwo „Pojezierze”, t. 1, Olsztyn 1984, XXXV + 169 ss.

W 1963 roku staraniem Instytutu Wydawniczego PAX ukazał się *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV w. do 1945 roku autor-*

3 E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945—1947 — Kształtowanie się stosunków politycznych*, Olsztyn 1968; tegoż, *W czterdziestą rocznicę powstania Krajowej Rady Narodowej, Warmia i Mazury*, 1984, nr 4.